

УДК 141.5:123.1

СВІТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКА ІДЕЯ СВОБОДИ Д. ДОНЦОВА

Лариса Береза

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Ukraine,
e-mail: larysabereza@rambler.ru*

Проаналізовано проблеми свободи у соціально-філософській концепції Д. Донцова. Висвітлено погляди мислителя на проблеми української нації та держави в цілому. Окреслено чинники, необхідні для проголошення особистих, культурних, політичних свобод українського народу. Виокремлено значимість людської особи, її добробут і щастя, недоторканість особистої сфери, пріоритет прав особи, шанування індивідуальності, утвердження інституційних механізмів.

Ключові слова: демократизм, концепція, лібералізм, націоналізм, національна ідея, особа, свобода.

Життя українського народу в ХХ столітті перебувало під впливом трьох ідеологій – лібералізму, марксизму, націоналізму. Вже в ХХ столітті, в час дуже непростой політичної ситуації як в Україні, так і у світі, в українській філософській думці питання свободи найчастіше пов'язували з поняттям націоналізму. Це зумовлено було кризою демократій на загальноєвропейському рівні та поставанням тоталітарних режимів. Український контекст додає до цього ще усвідомлення українськими соціалістами причин своєї поразки в національно-визвольній боротьбі. Згадаймо, що класична ліберальна думка чітко окреслювала своє розуміння свободи. “Свобода людей в умовах існування системи правління полягає у тому, щоб жити у відповідності з постійним законом, загальним для кожного в цьому суспільстві та встановленим законодавчою владою, створеною в ньому; це – свобода слідувати моему власному бажанню у всіх випадках, коли цього не забороняє закон, і не бути залежним від постійної, невизначеної, невідомої самовладної волі іншої людини...” [9, с. 274–275].

Мета статті – проаналізувати значимість вчення Д. Донцова, висвітлити ідеї державотворення, української нації, свободи і щастя особи.

На середину ХХ ст. людство, скалічене двома світовими війнами, відчувши на собі всі прояви насильства, соціального знуцання та знищення індивідуальності, через окремих своїх представників вказує здатність сприймати свободу вже не як природне благо, а як своєрідне покарання, від якого не можна звільнитися. Двадцяте століття для українського суспільства – це час, коли майже кожен українець, переживши страшні потрясіння, духовне та фізичне знедолення, перебував у невизначеності майбутньої власної долі та долі свого народу, у стані соціальної апатії. Це зумовило переоцінку цінностей свободи як соціального явища, а водночас і

сумнів стосовно цінності становлення та утвердження індивідуальної свободи, вільного волевиявлення співгромадянина. Суспільство, яке є роз'єднане, розгублене, здатне породжувати розрив із культурними моделями поведінки минулого, внаслідок чого чи не кожен індивід відчуває себе неповноцінним суб'єктом державотворення, не здатним до самоорганізації в напрямку досягнення стабільного, гідного людського життя.

Фундаментальні зміни, що відбувалися в тогочасному українському суспільстві, охоплювали всі сфери людського існування, не могли не цікавити тогочасних “будителів” свідомості, борців за свободу. До вирішення проблем свободи та поневолення долучалися як політичні, релігійні діячі, так і мислителі, класики філософської та літературної думки. Оскільки головними характеристиками взаємовідносин у суспільстві у таких умовах були невизначеність, нестабільність, то, як наслідок, відбувається масова зневіра українців у перспективи розвитку суспільства та можливості реалізації власних життєвих цінностей. За таких умов, осмислення феномену свободи особи та механізмів її самореалізації набуває особливої значущості.

Результат тотального домінування у XIX ст. соціального над індивідуальним, утвердження “відчуженої” (К. Маркс), “масової” (Х. Ортега-і-Гасет), “одновимірної” (Г. Маркузе) людини – всі ці чинники сприяли утвердженню в українській свідомості прагнення, поривання до цілісної самореалізації індивідуальної, особистісної свободи, “підкування” індивіда про себе.

Важливе місце у формуванні та становленні української свідомості й ідеології посідає Дмитро Донцов. Так, його постать є контраверсійною при визначенні її місця в історії української соціально-філософської, суспільно-політичної думки XX ст. Зокрема, О. Бачинська зауважує, що “це ім'я за останні 70 років терпіло вкрай протилежні оцінки: від прямої образи до великої пошани. За спомин його ідей без додатку “буржуазний націоналіст” судили та переслідували. Однак всі ті, хто нехтував його ім'я, хотів забути ідеї, тим самим визнавали величезний вплив, силу слова і духу” [1, с. 16]. Натомість дослідник І. Лисяк-Рудницький характеризує мислителя та його роль і місце в українській суспільно-політичній думці так: “Публіцистом, який мав вирішальний вплив на формування ідеології українського інтегрального націоналізму, був Дмитро Донцов... Передусім Донцов несе відповідальність за те, що ідеологія українського інтегрального націоналізму набрала бойовничо-іраціонального, антиінтелектуального і волюнтаристського характеру” [7, с. 77]. Проте, незважаючи на таку категоричність суджень, ідеї Д. Донцова були в руслі європейської демократичної традиції, яка вважала основою свободу людини, її здатність і можливість творити свою життєву долю власними зусиллями, не очікуючи милостині від держави.

Мислитель послідовно обстоює європейський вибір України, оскільки він ґрунтується на свободі особи, шануванні індивідуальності, на утвердженні інституційних механізмів, які дають змогу реалізувати індивідуальну свободу, а не тільки декларувати. Критична спрямованість його думки щодо Росії була зумовлена не національною обмеженістю, а тривогою за майбутнє. Відповідно, можуть запанувати цінності обмеження свободи реалізації людської індивідуальності, а наголос на колективістському “Ми”, в якому особа повинна розчинитись і підкоритись, позбавить відповідальності за власну долю. “В примітивних громадах

сепарація “я” від “ми”, одиниці від маси, індивіда від субстанції не є довершена. Одиниця не живе ще своєю думкою, тільки збірним розумом маси. Веління моральні, правні, релігійні та політичні відчуються не як веління власного “я” (“совісти”), а як незрозумілі в своїй суті накази згори” [4, с. 28].

Отже, Д. Донцов обстоює класичні ліберальні цінності, передусім – недоторканність приватної власності як об’єктивної умови індивідуальної свободи і засобу самореалізації цієї свободи особою; право на індивідуальність, тобто право на власну, особисту долю, яку визначає сама людина відповідно до своїх цілей. Відповідно, мислитель виступає проти общини як феномену спільного існування людства. “В общині одиниця цілком гине. Вона не має ніяких прав проти загалу. Ніщо не є її власністю, навіть кусник поля, оброблений власними зусиллями, належить їй тільки на той час, щоб завтра його відібрали в неї... Особисте зусилля, особиста думка тут непотрібні і, як такі, не респектуються... Прав одиниці, незалежних від комуни, прав, яких титул – власна праця – община не знає. Так само не знає вона особистих обов’язків. Там, де панує “кругова порука” (солідарна відповідальність), за податки відповідає не одиниця, а загаль” [4, с. 30]. Справжній сенс творчості Д. Донцова полягав в обстоюванні такої моделі розвитку суспільства, яка зорієнтована на самореалізацію особи, бо лише така модель дає змогу досягти поступу спільноти не через зовнішній примус, а через особисту ініціативу індивіда.

Філософ, аргументуючи власну позицію щодо самореалізації індивідуальної свободи, насамперед наполягає на необхідності власної дії, вмотивованої усвідомленим ціннісним вибором. Особу не можна вважати вільною тоді, коли її дії винятково спонтанні та є наслідком зовнішнього впливу – фізичного, психологічного, інструментального. Заслуговує уваги його думка стосовно суб’єктивних прагнень особи, про які мислитель говорить, наводячи приклад ситуації в Росії. Він стверджує, що жодна зі суспільних груп “не існувала через себе і для себе, як на Заході, тільки для держави. Ні одна не поставала з власного права, тільки покликувалася до життя державою. Ні одна в боротьбі між собою і тронем, не розвинула в собі корпоративного духа і станової чести, а привілеї дістала від зверхньої влади без боротьби і старань” [4, с. 32]. Такий підхід розкритикував Д. Донцов, оскільки він суперечить європейсько-християнській традиції, яка ґрунтується на активній дії людини. “Загалом, ми бачимо людину діяльною, честолюбною, іноді стривоженою, але завжди сповненою рішучості” [10, с. 13].

У праці “Підстави нашої політики” автор відводить особливу роль Україні в боротьбі з Росією та Заходом. Український народ не буде політично незалежний, не матиме власної держави, доки не переможе у боротьбі з Росією. Щоб здійснити цю мрію, українська нація повинна “мати” у своїй свідомості “колективний ідеал”, або “національну ідею”. Під цими термінами автор розумів “передавані з покоління в покоління погляди на світове завдання нації та її ролю поміж іншими народами; погляди, які є загальним добром нації, яким вона живе і з утратою яких вона гине. Цей ідеал... має кожна нація, що грає якусь ролю в історії... Нерозвиненість, невиразність національного ідеалу – є завше симптом невикристалізованості нації або її близького занепаду” [4, с. 80 – 82]. Так, Д. Донцов наполягав на прищепленні свідомості українського суспільства самоповаги, віри у власні сили, загалом – прагнення захистити декларовані лібералізмом природні права людини. Природність прав передусім визначається сприйняттям боротьби на їхній захист як природної

поведінки особи. Він розумів сенс демократії та її абсолютну перевагу над тими чи іншими типами деспотії. Необхідно також усвідомлювати, що завзяття мислителя обстоювати ідеал незалежності України зумовлене розумінням потреби інституційного механізму забезпечення індивідуальної свободи. Саме держава є головним інституційним механізмом гарантування свободи особи.

Трактат “Націоналізм” (1926) і сьогодні є важливою книгою у творчості Д. Донцова. У передмові до третього видання автор зазначав: “Ідея “Націоналізму” замість “немногого” – ставила “все”! Замість “просить” – жадає і здобуває... На питання – “ХТО має це довершити?” – “Націоналізм” відповів: людина нового духа. Якого? Духа протилежного занепадницькому духові речників української інтелігенції ХХ-го віку з “рабським мозком” і “рабським серцем” (слова І. Франка)” [3, с. 4]. Дієва, самостійна особа, здатна визначати власну долю, а не йти за течією, – головна мета концепції Д. Донцова. У своїй праці “Націоналізм” він найбільше наголошує на прагненні до діяльності, значення, володіння, творчості, на стремління любові, соціальних і національних прагнень тощо [6, с. 276].

Д. Донцов писав про речі ширші й важливіші, ніж “націоналізм”; а саме: про формування людської особи як суб’єкта, здатного самореалізувати власну індивідуальну свободу (і жодні найдосконаліші інституційні механізми не мають сенсу, якщо немає індивідуальності, фундаменту їхнього функціонування). Отже, як бачимо, крізь усі праці мислителя послідовно проведена ідея самостійної української держави, в якій особливе місце посідає ідея індивідуальної свободи кожного громадянина. У філософському плані він розкривав власну позицію, схиляючись до визнання вирішальної ролі людської особистості в історичному процесі. Таку позицію називають волонтаризмом. Головним у житті окремої людини, на його думку, є не інтелект, а воля з її виявами самолюбства, ненависті, любові. Д. Донцов зазначав, що ірраціоналізм, експансія, насильство і фанатизм є позитивними, та проповідував створення “нової людини”, яка б горіла любов’ю до своєї нації, визнавала моральним лише те, що зміцнює її силу та забезпечує зростання.

Мислитель гостро критикує ліберальний (культурний) націоналізм М. Драгоманова, натомість пропонує концепцію “чинного націоналізму”. Інтелекту в ньому протиставляється “воля до життя” і “воля до влади”; знанням і раціоналізму – ірраціоналізм і романтизм; вселюдському розумінню свободи – ідея боротьби, експансії і насильства; скептицизму й відсутності віри – догматизм, винятковість, твердість і фанатична віра в “свою правду”; ліберальному демократизму – інтереси нації будь-якою ціною. В. Лісовий наголошував, що внесок Д. Донцова полягає у виразній ідеї поєднати волонтаризм із філософією цінностей. Нація для нього є самодостатньою, вищою цінністю [8, с. 96].

“Волю до життя” мислитель ототожнює з “волею до влади” – ірраціональною силою. Коли “воля до життя” об’єктивується в людині, її емоціях, почуттях, інстинктах, вона, за його словами, стає “величезною соціальною силою, динамічним двигуном суспільности” [3, с. 227], що спричиняє її розвиток. Поклавши це положення в основу своєї політичної філософії, Д. Донцов зазначає: “Всяка отже збірна філософія гуртової одиниці (а в першій мірі нації) повинна бути збудована... лише на цій волі до життя..., яку не тільки що не треба (як хотіли драгоманівці) гамувати, але навпаки, треба плекати і розвивати, бо з нею живе і вмирає нація; якою освячується ціла політика нації і всі її засади, і якої тамувати не вільно ніяким

“євнухам” відірваних ідей – лібералізму, космополітизму, гуманізму. Не обмежувати цю – виявлювану в діяннях одиниць волю нації до розросту, пориву наперед і підбою треба нам, лише зміцнювати її. І це зміцнення має бути першою і головною засадою тієї національної ідеї, яку я тут ставлю на місце кволого інтелектуалістичного, безвольного, “кастратного” провансальства” [3, с. 228]. Ірраціональну волю він розглядав як головну силу індивіда, суспільства, народу, як первинну засаду національного. Мислитель вважав традиціоналізм засобом зміцнення вольових засад нації, тобто звернення до узвичаєних норм, закорінених у глибинах генетичної пам’яті етносу. Проте в самій нації вирішальна роль належить еліті, завдання якої полягає у тому, щоби своїми фанатизмом та силою волі змусити народ стати рішучішим та незламним.

Досить важливою у житті нації Д. Донцов вважав роль провідної верстви, на неї він покладав всю моральну відповідальність за піднесення чи занепад. Завдання провідної верстви – здійснювати організаторську функцію, боронити землю, мобілізувати цілий народ, організовувати культурне життя, оберігати від зовнішнього чи внутрішнього лиха. Ідею провідної верстви мислитель протиставляє ідеям юрби, плебсу, “хліборобам”, покликання яких бути виконавцем волі сильніших. Еліта залишається елітою доти, поки вона здатна працювати задля загальної справи, виконувати своє покликання. Нація сама обирає своїм провідником той клас, який може якнайкраще задовольнити її життєві потреби.

Д. Донцов також не був байдужим до питання національної культури та мови. Він наголошує на негативному впливі російської культури на українське суспільно-політичне життя, українську культуру, говорить про трагедію українського народу, який опинився в культурному і духовному полоні російської культури, російського способу мислення. Цю чужу, насильно прищеплену українцям російську культуру Д. Донцов називає “культурою примітивізму”, яку українське суспільство повинно відкинути як “культуру застою”, адже Україна з давніх-давен володіє міцними політичними і духовними традиціями, а в її культурі є елементи, завдяки існуванню яких українська нація мала відпорну силу, а саме: селянство, яке живе на засадах індивідуальної власності на землю, міщанство, зорганізоване на демократичних засадах магдебурзького права, духовенство та шляхта з “виробленими засадами” станового патріотизму [2].

Д. Донцов солідарний із М. Драгомановим, що порятунок для українства у поверненні обличчям до Заходу – у черпанні культури із західноєвропейських культурних джерел, “бо лише організм народу, міцно просякнутий західною цивілізацією, матиме відпорну силу проти всяких політичних експериментів зі сторони Росії... Мусимо знову пірнути з довір’ям в колись так рідні і близькі нам проміння європейського сонця і дбати, аби тінь Росії не впала знова на нас” [2, с. 38–39]. Часто можна почути й прочитати думки, що Д. Донцов заперечував лібералізм, демократію, свободи особи як такі. Проте він все ж виступав проти демагогічного зловживання цими поняттями та руйнування фундаменту людської особи – людської індивідуальності та держави, функціонування якої ґрунтується на праві, а не на емоціях натовпу чи деспота. Так, С. Квіт зауважує, що мислитель пропонував українському суспільству те, чого йому бракувало. “Тому, скажімо, принципова антиросійська настанова пояснюється не певною патологією чи полонофільством, а

саме необхідністю виховання української самодостатності, важливістю духовного і політичного відмежування України від Росії” [5, с. 7].

Отже, саме через філософську концепцію “чинного” націоналізму Д. Донцов прагнув врятувати українську націю після катастрофічного програшу Визвольної Війни 1917–20-х рр. Він намагався сформулювати ефективні ідеї філософії виживання нації, яка була знесилена окупаційними режимами. Ці ідеї сформували новий, революційний спосіб патріотичного мислення, який зневіреним землякам повертав віру і навіть бездіяльних спонукав до дії [3]. Виходячи з історії українського та інших народів світу, мислитель доводив, що перетворити поневолену націю у вільну, у націю господарів своєї долі на власній землі може тільки безкомпромісна, тотальна національно-визвольна боротьба, оперта на власні сили. Здійснити таку боротьбу може лише людина з душею лицаря, воїна, а не раба.

Варто зазначити, що Д. Донцов своєю творчістю закликав українців розвиватися в контексті європейської інтеграції. У світлі сучасних подій ця проблематика надзвичайно актуальна. Його ідеологія потрібна у сучасному суспільному та інтелектуальному житті України з метою вирішення великої кількості завдань і проблем. Отже, нове й незаангажоване переосмислення творчості мислителя в руслі сучасного культурного розвитку України буде гарантом і катализатором активізації тих процесів і цілей, на досягнення яких спрямована внутрішня і зовнішня політика нашої держави.

Список використаної літератури

1. *Бачинська О.* З думок про Дмитра Донцова / О. Бачинська // Маловивчені оцінки історії України. – Херсон : Константа, 1996. – С. 15–21.
2. *Донцов Д.* Культура примітивізму (Головні підстави російської культури) / Д. Донцов. – Черкаси : Сіяч, 1918. – 39 с.
3. *Донцов Д.* Націоналізм / Д. Донцов. – Лондон-Торонто : Українська Видавнича спілка, 1966. – 363 с.
4. *Донцов Дмитро.* Підстави нашої політики / Дмитро Донцов. – Нью-Йорк, 1957. – 210 с.
5. *Квіт С.* Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет / С. Квіт. – К. : Видавничий центр “Київський університет”, 2000. – 260 с.
6. *Левенець Ю.* Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблема становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX ст.) / Ю. Левенець. – К. : Стило, 2001. – 585 с.
7. *Лисяк-Рудницький І.* Напрями української політичної думки / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : в 2 т. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – С. 63–93.
8. *Лісовий В. С.* Драгоманов і Донцов / В. С. Лісовий // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 9. – С. 83–101.
9. *Локк Дж.* Сочинення: в 3-х т. / Дж. Локк ; пер. с англ. М. Б. Митин. – М. : Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с.
10. *Христианская цивилизация: энциклопедический словарь.* – М. : Лори, 2006. – 873 с.

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2013

Прийнята до друку 22.05.2013

THE IDEOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL IDEA OF LIBERTY OF D. DONTSOV

Larysa Bereza

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of philosophy,
department of history and theory of culture,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: larysabereza@rambler.ru*

The problem of freedom in D. Dontsov's social-and-philosophic concept is analyzed. The author's views on the problems of Ukrainian nation and state in general are highlighted. The factors which are necessary for proclamation of individual, cultural and political liberties of Ukrainian people are outlined. The importance of the human person, its welfare and happiness, inviolability of the private sphere, the priority of human rights, respect for individuality, strengthening of institutional mechanisms are singled out.

Key words: democratism, concept, liberalism, nationalism, national idea, person, liberty.

МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКО-ФИЛОСОФСКАЯ ИДЕЯ СВОБОДЫ Д. ДОНЦОВА

Лариса Береза

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории культуры,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: larysabereza@rambler.ru*

Проанализированы проблемы свободы в социально-философской концепции Д. Донцова. Освещены взгляды мыслителя на проблемы украинской нации и государства. Определены факторы, необходимые для провозглашения личных, культурных, политических свобод украинского народа. Подчеркнуто значимость человеческой личности, ее благополучие и счастье, неприкосновенность личной сферы, приоритет прав личности, уважение индивидуальности, утверждение институциональных механизмов.

Ключевые слова: демократизм, концепция, либерализм, национализм, национальная идея, лицо, свобода.